

УДК 726:27—523.4:72.04:692 (477.83/86)

Олег БОЛЮК

АРХІТЕКТУРНИЙ ДЕКОР ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ПОКУТТЯ

На основі зібраних автором експедиційних матеріалів аналізується дерев'яна церковна архітектура етнографічного Покуття. Звертається увага на оздоблення профілями та різьбою зрубних випустів, порталів, віконного обрамлення, верхів храму в екстер'єрі. Розглянуто художнє оформлення арок-вирізів, парапету та опор хорів в інтер'єрі споруд.

Ключові слова: профіль, різьба, декор, мистецтво, церква, Покуття, Україна.

© О. БОЛЮК, 2017

Обробка деревини — одна із найдавніших і найпоширеніших галузей діяльності людства. Вироби з цього природного матеріалу, на основі ідеї їх створення, зокрема вишуканій пластиці й орнаменталі поверхонь, бувають доволі оригінальними. Твори, які приваблюють якісними естетичними особливостями і виразною тектонікою, становлять продукт художньої деревообробки й належать до цінного результату творчості людини. Такі мистецькі вироби, змайстровані талановитими людьми, розвивають чуття смаку як у авторів, так і в користувачів. Майстри набувають досвіду впродовж усієї своєї діяльності. Тому навіть художні вироби одного автора різняться відносно часу їх виготовлення.

Мистецтвознавчий інтерес до різьби по дереву не згасатиме і залишатиметься під увагою, допоки людство буде використовувати деревину для створення розмаїтих ужиткових й декоративних предметів. Взагалі для українців властиво послуговуватись дерев'яними виробами практично щоденно. Широке використання цінного природного матеріалу зумовлено історично, географічно, світоглядно. Сукупність естетичних і екологічних властивостей деревини та її сакралізація у духовному й матеріальному житті нашого народу стала основною потужною мотивацією до створення унікальних творів.

На етнографічному просторі України, зокрема на Покутті, художня деревообробка розвивалась не однаково активно. Виникнення, розвиток та згасання художнього явища — закономірні його періоди у мистецтві, пов'язані зі сприятливими кліматичними умовами і наявними матеріальними ресурсами, соціально-політичними подіями, превалюванням основних галузей творчості у регіоні та попитом їх творів у населення. Такий загальний висновок сформульований також на підставі численних польових досліджень автора статті у комплексних наукових експедиціях 1998, 2001, 2013—2016 рр. та після індивідуальних мистецтвознавчих відряджень [1; 2]¹.

Географічно Покуття розташоване біля підніжжя Східних Карпат, у яких заготівля деревини ще до середини ХХ ст. була ледь не основним чоловічим промислом сусідньої етнографічної групи — гуцулів. На гористій місцевості лісоруби займались трелюванням, керманічі сплавляли матеріал Черемошем,

¹ Болюк О. Польові матеріали автора 2013 р.; Болюк О. Польові матеріали автора 2014 р.; Болюк О. Польові матеріали автора 2015 р.; Болюк О. Польові матеріали автора 2016 р.

Прутом на Передкарпатське низькогір'я — Коломийщину, Снятинщину. Проте основним транспортом для постачання високоякісного лісу на Покуття у минулому залишались підводи, якими везли деревину на усю його територію, зокрема Городенківщину, Тлумаччину. Взаємовигідне співробітництво між горянами й населенням рівнинних територій підтверджує відносно близьке до високоякісної лісозаготівельної сировини розташування покутських деревообробних цехів, шкіл та майстерень у Надвірній, Печеніжині, Снятині [24, с. 554, 559]. Суттєвий вплив на покутське ужиткове мистецтво справило утворення у 1894 р. Цісарсько-королівської фахової школи деревного промислу у Коломії, де готували теслярів, столярів, токарів, різьбярів, програма яких була розрахована на популяризацію гуцульських традицій деревообробки². Серед покутян такий акцент зумовлювався давньою популярністю виробів горян, про що зазначав ще в 1880 р. М. Туркавський. У його праці «Етнографічна виставка Покуття в Коломії» значну увагу зосереджено не на покутському мистецтві, а на výroбах гуцулів: «... Привертають увагу кухонні предмети, зокрема ложки, ложечки, виделки для салатів, хохолки³, чарки, коновки. Вони користуються чималим попитом у покутських містах» [19, с. 19]. М. Туркавський виокремлює і творчу працю Юрка Шкрібляка з гуцульського Яворова та його точені вироби, виготовлені на власноруч виготовленому токарному верстаті, «про який на Покутті ходять легенди» [19, с. 19].

Тісний творчо-виробничий взаємозв'язок покутян і гуцулів підтверджується в усіх технологічних галузях деревообробки — теслярстві, столярстві, бондарстві, токарстві та різьбарстві. Двосторонні інспірації локальних ознак в архітектурі, церковно-обрядових výroбах, обладнанні житла, реманенті, начинні тощо відчутні у функції, тектоніці, декорі виробу.

Проте переймання кращих місцевих традицій відбувалось нерівномірно. Цей процес помітний насамперед у будівництві, особливо у культовій архітектурі, яка переважно містить кращі здобутки творчості кожного народу, етнографічної групи чи невеликої громади, а то й одного митця.

² Тепер навчальний заклад має назву — Коломийський політехнічний коледж Національного університету «Львівська політехніка».

³ «Хохолки» — ополонники, ківшики, черпаки.

Житлове будівництво значно консервативніше, аніж культове. Це пов'язано з низкою специфічних умов. Окремими з них є використання місцевого легкодоступного матеріалу, відповідно зменшення витрат на будівництво; простота планувально-просторової схеми житла чи господарських споруд; більша кількість майстрів, що вміють будувати хату порівняно з теслярами храмового будівництва; активна участь громади у толоці (колективному спорудженні без особливих фахових навичок). У спорудженні храму, складнішої конструкцією аніж хата, — навпаки: громадою визначались майстри, знані своєю віртуозною вправністю у процесі будівництва. Тому церковну будівлю з деревини споруджують переважно «майстри з гір», які спеціалізуються цій галузі [2, арк. 25].

Покутська школа церковного дерев'яного будівництва, згідно з визначенням Я. Тараса, сформувала чотири групи храмів, які відрізняються планувально-просторовими ознаками [17, с. 453]. До неї належать зведені з плениць⁴ і брусів храми, увінчані однією банею, проте мають різний планувальний уклад: полігональний, ротонду (округлий)⁵, тридільний з нерозвиненим трансептом (бічними нефами) та із прямокутною чи гранчастою апсидою (вівтарем) [10, с. 248—274; 12, с. 274—297; 14, с. 4; 17, с. 342]. Перші дві групи вважаються найдавнішими, що серед дерев'яної архітектури не збереглись. Дві інші становлять основну ідентифікаційну ознаку архітектурно-етнографічного простору покутської школи будівництва [16, с. 386—394]. На хрещаті планування українських церков мали вплив тісні всесторонні контакти українців з балканськими країнами, зокрема Афоном, на якому храми такого типу споруджували з XI ст. [15, с. 31]. До впровадження на Покутті хрещатого храму у XVII ст. долучились і місцеві монастирі, зокрема скит у Маняві Надвірнянського р-ну [23, с. 434—448].

⁴ Назва плениць, півкругляків на Тлумаччині — «обіполи».

⁵ У Середньовіччі такий тип храму побутував на українській етнографічних землях повсюдно: церква Воскресіння Христового XII—XIII ст. с. Кринос Галицького р-ну Івано-Франківської обл.; церква Св. Трійці другої половини XIII — початку XIV ст.; с. Чернихівці Збаразького р-ну Тернопільської обл., Св. Трійці поч. XIV ст. смт Нижанковичі Самбірського р-ну Львівської обл. Церква Воскресіння у Галичі, церкви с. Олешків, с. Буківна (літописний Биковен) Івано-Франківської обл.

Сформований на рівнинних землях хрещатий у плані тип церкви мав значний вплив на виникнення «класичного» гуцульського храму, про що переконливо доведено дослідниками [7, с. 179—224; 13, с. 3—14]. Зворотний зв'язок відбувся дещо згодом, особливо у ХІХ—ХХ ст., і триває досі: фахових гуцульських теслярів запрошують для будівництва церков не тільки у горах, а й на Покутті, Західному Поділлі чи віддалених від Карпат поселень. Поширились тут окремі прийоми деревообробки горян та локальна будівельна термінологія. Наприклад, широко відомий у будівництві зрубний замок — «риб'ячий» чи «ластівчиний хвіст» на Тлумаччині називають «гуцульським» [2, арк. 25]⁶.

Про історико-культурні зв'язки населення цього краю з сусідніми українськими етнографічними групами свідчить широка географія споруджених церков народними майстрами з гір та підгір'я, які на дерев'яному храмобудівництві знали краще, ніж майстри з рівнини [8, с. 568, 574, 578—579, 593—594; 18; 20, с. 117, 139; 22, с. 92]⁷. Хоча відомі також окремі імена вправних теслярів покутсько-гуцульської етноконтактної зони [2, арк. 29]⁸. Наприклад, майстер ХІХ ст. Іван Рав'юк, уродженець с. Спас (Іспас) Коломийського р-ну збудував в околиці вісімнадцять церков [4, с. 98].

Ззовні покутська церква різниться від дерев'яних храмів сусідів просторовою композицією архітектурних елементів, які варіюються на основі тридільного й хрещатого планів [2]. Збереження плану з однією банею над середохрестям та архітектурного оздоблення сакральної споруди дотримувались у своїх кресленнях також архітектори кінця ХІХ—

ХХ ст., проекти яких стали замовляти місцеві громади [2, арк. 44; 10, с. 50]⁹.

Підтвердженням думки щодо впливу гірської церковної архітектури на покутську може бути повідомлення респондента із с. Далешового Городенківського р-ну, що місцева церква перевезена з Карпат. У ході мистецтвознавчих експедицій автору статті неодноразово траплялося чути, що матеріал на церкву заготовляли майстри у гірській місцевості, інколи запрошували гуцульських теслярів для побудови храму (св. Арх. Михаїла 1916 р. у с. Королівка Тлумачького р-ну) [2, арк. 24]. У сучасному дерев'яному храмобудівництві також відомі численні приклади побудови церков майстрами Гуцульщини не лише на Покутті, а й повсюдно в Україні і, навіть, за кордоном [25; 26]¹⁰.

Із розвитком місцевого дерев'яного будівництва збагачувалась водночас його архітектурна пластика. На початок ХХІ ст. художньо-архітектурний образ покутського храму увібрав два творчі напрямки — автентичну спадщину традиційного народного будівництва, виникнення якого губиться у періоді княжої доби, та окремі інспірації загальноєвропейських стильових тенденцій, творчо інтерпретованих українськими майстрами.

Декоративними акцентами покутської церковної архітектури є профільовані елементи, характерні для більшості зрубних храмів Карпат та Прикарпаття: випусти (виступи підкрок'яної балки), дверні та віконні обрамлення, стовпчики добудованих до споруди ганків¹¹, причілкові (вітрові) дошки, фризові пояски, купольні ліхтарі [21, іл. 15]. До першої чверті ХХ ст. поширений в ужитку був гонтовий дах, який вабив особливою рельєфно-площинною поверхнею покрівлі. Інколи у нижній, видимій назовні частині

⁶ Інформатор: Кільчицька Анна Миколаївна 1935 р. н. с. Попелів Тлумачького р-ну.

⁷ Кобчук (Ковбчук) Лесь зі с. Яворів Косівського р-ну разом із Лищуком Андрієм з Гуцульщини у 1926 р. збудував за проектом Т. Врубеля церкву Різдва Пресвятої Богородиці у с. Трофанівка Снятинського р-ну. Момот Іван з Гуцульщини разом з Костеєм Васиєм збудували у 1928 р. церкву у с. Стебнику Тисменицького р-ну. Момот Михайло у 1835 р. збудував церкву св. Миколая у с. Стримба Надвірнянського р-ну (зберігся напис на одвірку). Василь Турчиняк зі с. Луг на Покутті збудував церкви: у 1930—1932 рр. с. Стримба, у 1932 р. с. Верхньому (Горішньому) Майдані Надвірнянського р-ну.

⁸ Церкву Введення Діви Марії у храм 1872 р. с. Нижнів Тлумачького р-ну зводили місцеві майстри (інформація паламаря Василя Петровича Гарасимишина 1938 р. н.).

⁹ Церкви св. Архистратига Михаїла 1893 (1895) р. у с. Пелагичі (Палагичі) Тлумачького р-ну, св. Миколая Чудотворця 1905 р. с. Чортовець (Назаренкове) Городенківського р-ну споруджено за проектом Василя Нагірного. Церква Воскресіння Господнього першої половини ХVІІІ ст. с. Горохолина Богородчанського р-ну, що належить до території Покуття, — хрещата триверха, й очевидно, становить перехідний тип церков.

¹⁰ Послуги храмобудівництва пропонує ПП «Лісоруб» у м. Косові.

¹¹ Наприклад, профільовані стовпчики та підкрок'яна балка ганку південного входу церкви ХVІІІ ст. (1828 р.) Різдва Господнього (Введення діви Марії в храм) у с. Балинци Снятинського р-ну.

він має зубчастий край, завдяки якому покриття споруди сприймається ритмічним геометричним візерунком, а відтак несе певну монументальну художню образність (церква Покрови Пресвятої Богородиці 1882 р. у с. Долина Тлумацького р-ну) [2, арк. 79—80].

У ХХ ст. гонт на існуючих церквах почали замінювати листовим металом. Впродовж останніх десятиліть опасання, надопасання, барабани, дахи та бані покутських церков і дзвіниць масово переkritі оцинкованою бляхою чи іншими сучасними покрівельними матеріалами, зокрема фальцевою мідною покрівлею кладеною переважно способом «у луску», «у шашку». Вони своїм холодним полиском навіюють негативне сприйняття художньої цілісності й архітектурної пластики дерев'яної споруди. Так, прикладом, з-поміж 47 досліджених у 1998 р. дерев'яних храмів Гуцульщини й Покуття покриття реставрованим гонтом мала тільки церква у с. Устя Снятинського р-ну. Інші церкви частково або повністю від опасання до маківки включно були вкриті бляхою, поверхня якої мала викарбувані геометричні і рослинні візерунки [1]. Карбований орнамент, перевантажений та надто насичений дрібними його елементами, дисгармоніє із дерев'яними профільованими елементами екстер'єру церкви.

До кінця ХІХ ст. у багатьох церквах і дзвіницях Покуття оздоблення виносів опасання профілями не було багатоваріантним. Народні теслі обмежувались декоруванням кінців зрубу у східчасті або «вигнуті» силуети — «гусаки», які нижнім краєм нагадують абрис голови, видовженої шиї та частини гусячого тулуба [1; 2, арк. 8—9, 34; 5, с. 103—108; 6, с. 622—638]. Іл. 1.

У формі «гусаків» профільовані зрубні випуски церкви св. Юрія у с. Пшеничники Тисменицького р-ну, св. безсеребр. Косьми і Дем'яна 1760 р. у с. Сокирчин Тлумацького р-ну та інших храмів. Скісні вінці прикрашають церкви Успіння Пресвятої Богородиці у с. Погоня (будівля у 1990-х рр. перевезли з Коломийського р-ну)¹²; Покрови Бо-

Іл. 1. Церква Пресвятої Трійці 1925 р. побудови у с. Пилипи Коломийського р-ну. (Усі фото — автора, публікуються вперше)

городиці, 1906 р. перебудови, у с. Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну; скісні з «головами» — Арх. Михаїла 1893 р. (архітектор — Василь Нагірний) у с. Пелагичі (Палагичі); Вознесіння Христового 1806 р. (1815 р.) у с. Надорожна Тлумацького р-ну; св. Миколая 1865 р. у с. Дебеславці та двоярусну дзвіницю біля церкви Воскресіння Христового 1844 р. у с. Жукотин Коломийського р-ну [2, арк. 5—6, 12—13, 16—17, 20, 58—60]. Проте досить поширені силуети випустів східчастих форм: церкви Покрови 1840 р. у с. Гавриляк; Воздвиження Чесного Хреста 1878 р. у с. Одаїв; Перенесення мощей св. Миколая 1899 р. у с. Олешів Тлумацького р-ну; Арх. Михаїла 1828 р. у с. Борців Снятинського р-ну [2, арк. 41—42, 68—70, 122—125]. Рідше трапляються зрубні завершення сегментних «округло-ламаних» та «увігнутих» силуетів: церква Перенесення мощей св. Миколая 1926—1928 рр. у с. Ісаків Тлумацького р-ну¹³; Вознесіння Господнього 1865 р. у с. Заболотів Снятинського р-ну; Різдва Пресвятої Богородиці 1876 р. у с. Воронів Городенківського р-ну тощо [2, арк. 54—55; 27]. Досить оригінально виглядають підопасання, кронштейни яких завершені різними профільованими силуетами (церква св. Арх. Миха-

лись відпусти на свята Прсв. Трійці, Івана Хрестителя, св. ап. Петра і Павла, Успіння Матері Божої, Покови Пресвятої Богородиці. На сільському пасовищі навпроти джерела стояла церква, крита соломною, та дзвіниця. Зараз тут розбудовується монастирський і відпустовий комплекс.

¹³ Інформація, здобута у ході експедиції (запис 6 липня 2001 р.) про те, що стара церква згоріла у 1926 р. Інтернет-джерело повідомляє, що дерев'яна церква Перенесення мощей св. Миколая збудована у 1863 р.

¹² Місцевий монах інформував, що у 1990-х рр. церкву Успіння Пресвятої Богородиці у Погоню перевезли з Коломийщини (запис 4 липня 2001 р.). За цією ж датою повідомлення від місцевої жительки Франі свідчить про те, що стару церкву св. влч. Онуфрія було зруйновано у 1956 р. Будівля була крита гонтом. Тут відбува-

Іл. 2. Східчасті профілі випустів. Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1736 р. побудови у м. Тисмениці. Фото О. Болюка. 2013 р.

Іл. 3. Кронштейни з класичними профілями церкви св. Миколая Мирлікійського 1905 р. побудови у с. Назаренкове (Чортовець) Городенківського р-ну

їла 1775 р. та Введення Діви Марії у храм 1872 р. у с. Нижнів Тлумацького р-ну) [2, арк. 105—106, 109—110].

Окремі дерев'яні церкви із гранчатою апсидою мають випусти зі східчастими профілями, які, у поєднанні поміж собою, утворюють ззовні своєрідні просторово-пірамідалні ніші [2, арк. 4]¹⁴. Такі конструктивні заглиблення особливо привабливі у сонячну погоду, оскільки падаюча тінь опасає вигідно контрастує на тлі освітлених стін церкви. Іл. 2.

На межі ХІХ—ХХ ст. зрубні випусти поступово вирізають меншими за розмірами, що пов'язано з удосконаленням міцності замків. Їх профілюють у хвилястих конфігураціях, інколи — у поєднанні зі східчастими вирізами або «гусаками» з виразним динамічним вигином силуету. Остання ознака най-

¹⁴ Випусти церкви Різдва Богородиці 1732 р. (1736 р.) м. Тисмениця.

більше властива авторським церквам [2, арк. 62—64]¹⁵. Іл. 3.

Іншим важливим елементом у декоруванні екстер'єру церкви є портал вхідних дверей бабинця, трансепту чи вівтарної частини. Одвірки прямокутної форми покутських церков оздоблені стримано, без різьблених мотивів чи композицій, а прикрашені смугами ступінчастих та округлих у січенні архітектурних обломів (гуртів, багетів), які їх утворюють окремі профілі: полочки, валки, чвертьвалки, чергуючись зі скоціями, викружками, гуськами та каблучками (церкви Арх. Михаїла 1802—1803 рр. у с. Гончарів, св. Дмитрія 1856 р. у с. Будзин Тлумацького р-ну та ін.). Уся розмаїтість таких профілів почерпнута із класичних ордерних систем, які поширились на теренах України під впливом класицизму. Інколи на одвірках вирізано текст, у якому повідомляються дата побудови, майстри-будівничі, ім'я пароха тощо [2, арк. 2]¹⁶. При огляді споруди, можна натрапити на написи у несподіваних для цього місцях і з цінною інформацією про життя громади. Так, на опорному стовпці дзвіниці біля церкви Покрови Пресвятої Богородиці 1882 р. у с. Долина Тлумацького р-ну розміщено напис, вирізаний контурно: «На памятку основаня читальни 27 серпня 1892» [2, арк. 82].

Особливо ретельно майстри оздоблювали входи у церкву. Поширеним прийомом художнього вирішення полотен дверей було заповнення каркасу дощечками, зокрема у вигляді «ялинки», ромбів або півсонця: церкви Покрови Богородиці 1852 р. у с. Підвисоке Снятинського р-ну, Арх. Михаїла 1775 р. та Введення Діви Марії у храм 1872 р. у с. Нижнів Тлумацького р-ну тощо¹⁷. Складніше виглядає компози-

¹⁵ Випусти церкви за проектом Василя Нагірного св. Миколая Чудотворця 1905 р. у с. Чортовець (Назаренкове) Городенківського р-ну. Церква св. Арх. Михаїла, 1900—1903 рр. побудови (згоріла 17 лютого 2002 р.) за планувально-просторовим рішенням очевидно є проєктована архітектором, прізвище якого допоки з'ясувати не вдалось.

¹⁶ На надпоріжнику дзвіниці біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1732 р. у м. Тисмениця відчитуємо: «Зводнича сія брама почалася АБЕІ мдія сеевриа і ... [не розбірливо] перебудована р. б. АБА» — «Ця брама почала будуватися 1760 вересня місяця і [...] перебудована 1801».

¹⁷ Різьблений напис на надпоріжнику одвірка ризниці церкви Арх. Михаїла 1775 р.: у с. Нижнів «Року Бжія АБЕОЕ [1775] Сія свята цркви дивна воп... мдія апріля

ція з накладними ромбами і розетами, якими оформлені, наприклад, двостулкові двері церков Різдва Пресвятої Богородиці 1903 р. у с. Вікняни (Білогірка) Тлумацького р-ну, Успіння Пресвятої Богородиці 1854 р. у с. Хлібичин Снятинського р-ну.

Пластичими здаються двері, прямокутні тафляких оперізані по краях профільованими накладними плінтами таким чином, що по кутах утворюють додаткові невеликі прямокутнички. Вони нагадують кімнатні двері, поширені у період Ренесансу чи двері барокових шаф, зокрема так званих «гданських» (двостулкові двері бабинця, одностулкові паламарні церкви св. Юрія у с. Пшеничники Тисменицького р-ну) [2, арк. 8—9]. Складною пластикою диспонують дверні полотна із прикрасами «діамантового» русту, запозиченого столярами з архітектури Ренесансу (північний портал нефу та західний портал паламарні церкви Арх. Михаїла у с. Олеша Тлумацького р-ну) [2, арк. 63—64].

Додаткового художнього ефекту до оздоблення профілями надають фарбовані у різні кольори деталі дверних полотен та капселевидні металеві кріплення. Набірні двері зазвичай бувають з пізнішого часу виготовлення, аніж церковна будівля, оскільки їх рамочно-тафельну конструкцію почали використовувати доволі пізно. Первісні двері переважно були дощаті, кріплені між собою кованими шпугами. Існуючі набірні двері привертають увагу вдало знайденими композиціями. Конструктивно вони складаються із каркасу, заповненого тафлями або неширокими дощечками, які утворюють своєрідний візерунок чи композицію з кількох декоративних елементів [2]¹⁸. Вхідні дверні полотна кінця ХІХ — початку ХХ ст. церкви, інших громадських будівель та житла, бувають часто прикрашені мотивом «схід сонця» — стилізованим зображенням світила у момент його сходу над горизонтом. Такий мотив також зустрічається й на причілках. Це зображення є одним із символів Ісу-

дня А», на правому одвірку: «Соиружися храм сти рабом бжіимъ Герасимом сія црквь собору архіратига хва Михаила создася рабъ божіимъ Григоріємъ Мельникомъ с еісджмъ васіліемъ мамамъ», а на лівому одвірку: «коваля у коя меликомъ братишовскимъ».

Різьблений напис церкви Введення Діви Марії у храм 1872 р. у с. Нижнів: «Создася храмъ сей Вовиденія [нерозбірливо, очевидно Прсв Бци] року Бжія 1872».

¹⁸ Двері бабинця церкви св. Юрія першої третини ХХ ст. у с. Пшеничники Тисменицького р-ну.

Іл. 4. Набірні двері бабинця з мотивом «сходу сонця» церкви св. безсеребр. Косьми і Дем'яна 1778 р. побудови у с. Далишеве Городенківського р-ну

са Христа — Сонцем Правди: «А для вас, хто Ймення Мойого боїтьсѧ, зійде Сонце Правди та лікування в проміннях Його, — і ви вийдете та поскакаєте, мов ті ситі телята!» [3, с. 959]¹⁹. Іл. 4.

На покутських теренах зрідка можна зустріти церкви з галереями, властивих бойківській та закарпатській церковній архітектурі. Тут поширеними є ганки зі сходу бабинця та по боках нерозвиненого трансепту, які добудовували з метою розширення площі для парафіян, захистку їх від опадів, утеплення приміщення. Окремі з них на причілкових дошках прикрашені профілями у вигляді пікоподібних закінчень (ганок церкви Арх. Михаїла 1775 р. у с. Нижнів, Арх. Михаїла 1893 р. у с. Палагичі (Пелагичі) Тлумацького р-ну). Іл. 5.

Однак, серед досліджуваних храмів трапилась одна церква у с. Семаківці Городенківського р-ну, з півдня трансепту якої добудовано відкриту галерею на профільованих стовпцях з шальованим порталом. Галерея хоч і добудована значно пізніше, не зруйнувала гармонійне поєднання декорованих елементів з

¹⁹ Мотив «сонце правди» увійшов в ужиток оздоблення надбаних хрестів, потирів українських церков у ХVІІ ст. на основі впливів облаштування католицьких костелів, де найчастіше зустрічається на кивотах, монстранціях ще з Середньовіччя.

Іл. 5. Добудова до основної частини церкви Успіння Пресвятої Богородиці 1843 р. побудови у с. Коршів Коломийського р-ну

Іл. 6. Профілі віконних лиштв надопасання бічної нави (з півдня) церкви св. Миколая Чудотворця 1858 р. побудови у с. Устя Снятинського р-ну

хвилясто-ступінчастими випустами вінців та дверним порталом.

Віконним переплетенням надають арковидних, прямокутних, округлих конфігурацій (на причілках й гранчастих барабанах). Віконні отвори інколи обрамляють профільовані лиштви з лукоподібними, хвилястими вирізами [1]²⁰. Їх та переплетення вікон

²⁰ Наприклад, з лукоподібними вирізами оформлені віконні лиштви надопасання церкви Успіння Пресвятої Богоро-

покривають лаком або фарбою у різноманітні кольори. Перед заміною гонту чи драниці бляхою на верхніх об'ємах церкви, ймовірно, були інші оздоблені деталі, зокрема віконне обрамлення, наприклад, кронштейни. У деяких церквах збереглися навколо вікон надопасань, рідше барабану профільовані у хвилястих чи лукоподібних силуетах лиштви, які водночас є консолями віконного дашка: церкви Успіння Пресвятої Богородиці 1854 р. у с. Хлібичин, св. Миколая 1853 р. у с. Устя (побудована гуцульськими майстрами), св. влмч. Дмитрія Солунського 1807 р. у с. Ганнів (перевезена зі с. Тростянець у 1894 р.) Снятинського р-ну та ін. Іл. 6.

Наприкінці ХІХ — в першій третині ХХ ст. екстер'єр покутських церков зазнав певних змін: значно збільшилися просторові габарити церковної будівлі, що пов'язано, зокрема, зі зростанням численності громади. Завдяки вертикальному шалюванню стін, споруда здається ще величнішою, стрімко витягнутою вгору. Лише дахи візуально урівноважують динаміку. Таке опорядження фасадів зближує покутські церкви з храмами Поділля, Волині, навіть територіально віддалених Подніпров'я та Слобожанщини, що свідчить про спільні ознаки усього храмовбудівництва українців. Окремі християнські споруди Покуття завдяки шалюванню причілків, нижніх ярусів дошками у вигляді «малюнків» з похилих або променевих ліній — «у смерічку», «у ромби» уподібнюють їх з аналогічними способами опорядження будівель Гуцульщини [2]²¹. Іл. 7.

Екстер'єр покутських церков, які збудовані чи ремонтвані у ХХ ст., збагачений арочним фризом, поясом фестонів та різьбленими вітровими дошками, що своїми ритмічними профілями обрамляють площини фасадів — стіни та покриття [2, арк. 9, 25]²². Лейт-

диці 1854 р. у с. Хлібичин Снятинського р-ну; хвилястими вирізами — вікна надопасання церкви св. Миколая Чудотворця 1858 р. (ХVІІІ ст. — у пам'ятній таблиці, яка містить не точну інформацію щодо часу побудови храму) у с. Устя Снятинського р-ну.

²¹ Парапет хорів церкви св. Юрія першої третини ХХ ст. у с. Пшеничники Тисменицького р-ну. Шальовані «у ялинку» церква Архистратига Михаїла 1916 р. у с. Королівка Тлумацького р-ну. Причілок двохсхилого фронто-ну нави церкви св. безсеребр. Косьми та Дем'яна 1778 р. у с. Далешеве Городенківського р-ну оздоблює розета у вигляді сонця.

²² Парапет хорів церкви св. Юрія першої третини ХХ ст. у с. Пшеничники Тисменицького р-ну. Церква Перене-

мотивом цих стрічкових геометричних орнаментів є півколо. У залежності від кріплення дошки з таким ритмічним профілем, архітектурна деталь сприймається як стрічка з фестонів або гострокутна хвилячка.

Увінчанням дерев'яних церков Покуття, як і більшості українських храмів взагалі, є надбанні ліхтарі з маківками, на яких встановлено хрести. Пластично-пірамідальна композиція верхів церкви, яка децю урівноважує нижній її ярус, з-поміж низки асоціативних образів нагадує масивний трисвічник. Надбанні ліхтарі, які оглядаються спостерігачем завжди на відстані, не мають оздоблення з дрібних профілів чи різьби. Тут можна зауважити невеличкий поясок-карниз та обрамлення віконцець ліхтаря, які профільовані у вигляді арочок.

Всередині покутського храму вигадливі силуети арок-вирізів зазвичай відсутні або майже не помітні, тому нава й бабинець сприймаються як суцільний простір. Арки покутських церков ХІХ — початку ХХ ст. ледь виступають із площини стін й окреслені вгорі сегментними, ламаними або трапецієподібними силуетами. По боках вирізи інколи обрамлені пілястрами із профільованими капітелями, очевидно, зведеними під час перебудови. Спрощення оздоблення арок пов'язане з низкою чинників, основні з яких полягають у зміні габаритів будівлі, а також розширенні програми сюжетних та декоративних зображень на стінах інтер'єру.

Профільованням прикрашені парапет хорів над бабинцем, й іноді — кронштейни, стовпці, що їх підтримують [2, арк. 2, 9]²³. Прорізний рисунок огорожі хорів найчастіше нагадує конфігурацію балясини. Ажурності огорожі хорів надають наскрізні отвори, укладені у своєрідні орнаменти з геометричних елементів: кола, ромби, трикутники, овали (наприклад, церкви у с. Пшеничники, Королівка, Ісаків, Попелів, Вікняни). Зашальовані парапети прикрашені профілями на плінтусах, балках. У церкві с. Борщів

сення молей св. Миколая 1919 р. збудована на передмісті Тисмениці — Кокорі будівничим Теодором Базюком (зруйнована 1982 р. Репродукція церкви зберігається у Музеї історії міста Тисмениця).

²³ Парапет хорів церкви св. Юрія першої третини ХХ ст. с. Пшеничники Тисменицького р-ну. Опори-стовпці хорів церкви Різдва Богородиці 1732 р. (1736 р.) м. Тисмениця оздоблені вирізьбленими дентикулами (гуттами) — архітектурно-декоративним елементом Античності, поширеним вдруге у період класицизму.

Іл. 7. Покрита шалівкою двоярусна дзвіниця ХХ ст. біля церкви Пресвятої Трійці 1925 р. побудови у с. Пилипи Коломийського р-ну

Іл. 8. Профільований парапет хорів церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1895 р. побудови у с. Городниця Городенківського р-ну

поручні хорів оздоблені різьбленими чотирьопелюстковими квітами з листям, які пофарбовані у яскраві кольори. Таке рельєфне різьблення з рослинними композиціями видає колонку давнього іконостаса, очевидно того, який передував тепер встановленому. Стовпці-опори хорів зазвичай мають круглу або багатогранну у січенні форму завдяки знятим фаскам (с. Вовчківці Снятинського р-ну, 1860 р.). Іл. 8.

Оригінально прикрашено арку-виріз і балку хорів, на яку опираються поручні у церкві Вознесіння Хрис-

Іл. 9. «Ламбрекени» та стовпці хорів церкви Вознесіння Христового 1868 р. у с. Незвисько Городенківського р-ну

Іл. 10. Фрагмент portalу двоярусної дзвіниці 1801 р. біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1739 р. у м. Тисмениці того 1806 р. у с. Надорожна Тлумацького р-ну. З нижнього її краю прикріплено дошку з профілями у вигляді стилізованих ламбрекенів, прототипом яких є аналогічна оздоба з тканини. Про імітацію дорогого полотна, яке використовувалось для наметів, балдахинів вельмож, свідчать також імітовані точені «китиці». У церквах св. безсеребр. Косьми і Дем'яна 1888 р. у с. Петрилів, Перенесення мощей св. Миколая 1899 р. с. Олешів «ламбрекени» хорів мають складніший силует, проте без «китиць». Іл. 9.

Внутрішній простір храму неодноразово розширяли, змінювали чи добудовували, що вплинуло на оздоблення конструктивних елементів інтер'єру. Тому датування профільованих деталей церкви, судячи з їх орнаментальної пластики, у окремих випадках відносимо до кінця ХІХ — 30—40-х рр. ХХ ст. В останні десятиліття парапет і сходи хорів та на проповідницю, огороджують точеними баясинами.

В оздобленні профілями та різьбою усіх дерев'яних архітектурних деталей, які розміщені у приміщеннях

кожної церкви, досягти злагодженої ансамблевості практично неможливо. Строкатість декору дерев'яних конструкцій пов'язана з низкою важливих чинників, зокрема ймовірним різним періодом й місцем виготовлення окремого виробу, його авторством і застосуванням технік художньої обробки. Обладнання покутської церкви складають дерев'яні вироби, художні особливості яких свідчать про авторство народного чи професійного майстра. Відмінність найкраще помітна у манері виконання, орнаменті, конструкції виробу загалом. Однак визначити осередок, у якому створено кожний предмет облаштування церковного інтер'єру, значно складніше.

Покутські дзвіниці типів «четверик на четверику» і «восьмерик на четверику» силуетом нагадують карпатські споруди для дзвонів. У розповсюджених на Покутті каркасних дзвіницях (подекуди — зрубно-каркасних) профілюванням оздоблені випустки, портали, отвори-голосники. У зрубно-каркасних дзвіницях, окрім випустків вінців, що абрисом подібні до церковних, декоративним просторовим елементом та їх акцентом є портали. Одвірки дзвіниць, особливо надбрамних, бувають зазвичай доволі масивні й у верхніх кутах мають «застріли» — розпори поміж боковими лиштвами та надпоріжником для міцності конструкції. Конфігурація розкосів трапляється настільки вигадливою, що загалом видається радше декоративним елементом вхідного обрамлення, аніж конструктивним [2, арк. 3]²⁴. Іл. 10.

Голосники, які випилюють для кращого поширення передзвону, відомі у двох варіантах: відкриті, де видно бруси, або вони шальовані повністю дошками з невеликими вирізами. У першому випадку профілювання застосовано на розпорах лукоподібних, сегментних, прямих конфігурацій, у другому — у формі прямокутників, арок, овалів, зірок [2, арк. 3, 10, 14, 18, 22]²⁵. Їх кількість з кожного боку верхнього

²⁴ Дзвіниця 1801 р. біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1732 р. (1736 р.) у м. Тисмениця На надпоріжнику напис: «Зводніча сія брама почалася року 1732 мція еєвєрїа і шд перебудована р.б.1801».

²⁵ Наприклад, дзвіниці з відкритим для огляду каркасом є у с. Олеша, Тлумацького р-ну; прямокутною формою голосників — 1990 р. у с. Бортники Тлумацького р-ну, арочною — кінця ХХ ст. у с. Пужники, с. Долина Тлумацького р-ну, с. Жукотин Коломийського р-ну, с. Троїця, с. Русів Снятинського р-ну; трапецеївидною — с. Гавриляк Тлумацького р-ну; овальною — с. Вікняни (Біло-

ярусу і форма буває різноманітною: прямокутні (с. Замулинці, два; с. Марківці, чотири); прямокутні з виїмками (с. Дебеславці — чотири), сегментні (с. Троїця, Русів — по два); фігурного завершення (с. Хлібичин — два; с. Підвисоке — чотири), аркові (с. Устя — по два; с. Княже — чотири), лукоподібного завершення (с. Матеївці — два), стрільчасті (с. Залуччя — три), овальні (с. Завалля — три), чотирипелюсткові (с. Ганнів — два) та ін. Рідше прикрашені профілями інші конструктивні елементи дзвіниць. Іл. 11.

На покутських теренах місцеві майстри декорували не тільки основні культові споруди — церкви та дзвіниці, а й прикрашали малі архітектурні форми: каплиці, брами й хвіртки, що належать до одного церковного комплексу. Завершення воріт та ворітець (хвіртки) мало зазвичай плавні форми профілів, які нагадують хвилі різної амплітуди висоти (брами церковного подвір'я с. Русів, Княже, Вовчківці, Замулинці, Устя та ін.). Датування їх, зі слів місцевих інформаторів відносимо до порівняно недавнього часу — 70—80-х рр. ХХ ст.

На прикладах обстежених автором дерев'яних церковних будівель Покуття можна зробити висновки про тісний взаємозв'язок місцевих традицій храмовбудівництва з гуцульськими. Такий факт очевидний завдяки етнічній спорідненості названих груп українців і тісному географічному розселенню, міграційними, економічними процесами, творчими взаємозапозиченнями, які спричинили інспірацію у конструктивно-планувальному вирішенні церков, а отже й в архітектурному декорі. Він у покутських церквах стриманіший, порівняно із українськими церквами Мараморощини, Бойківщини і тяжіє до лаконічного оздоблення екстер'єру храмів Гуцульщини, Поділля та Північної Буковини. Це закономірно, оскільки географічно Покуття розташоване поміж зазначеними етнографічними територіями. У ХІХ ст. збільшення площі для парафіян у храмі, добудова ганків до притвору, нефу; ризниць, паламарень — до вівтаря, шалювання стін дошками ззовні — суттєво переінакшили архітектурний образ покутської церкви. Місцеве храмовбудівництво не оминув загальний творчий процес впливу декорування міських церков на сільські храми. Це прояви-

гірка) Тлумацького р-ну; луковидним вирізом («ослиним хребтом») — с. Матеївці Коломийського р-ну.

Іл. 11. Двоярусна зрубно-каркасна дзвіниця 1875 р. типу «восьмерик на четверику» з профільованими голосниками у вигляді спарених арок (верхній ярус — добудова). Церква св. Арх. Михаїла ХІХ ст. у с. Тростянка Коломийського р-ну

лось, зокрема, в застосуванні набірних дверей, у віконному переплетенні, художньому оформленні парапету хорів та казальниць. Архітектурний декор дерев'яних покутських церков є відносно не виразним, однак важливим маркером еволюції українського народного будівництва.

1. Архів ІННАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 462. — 198 арк. (Експедиція на Покуття, 1998).
2. Архів ІННАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 473. — 131 арк. (Експедиція на Покуття, 2001).
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад І. Хоменка. — 1989. — 959 с.
4. Белоус Ф. Церкви русскія в Галиціи и на Буковине в сравненіи с храмами и зданіями у иныхъ преимущественно древнихъ народовъ / Ф.И. Белоус. — Коломия : Черенками иждивеніемъ Мих. Белоуса, 1877. — 184 с.
5. Болюк О. Декорування дерев'яних церков та дзвіниць південного Покуття. Деякі експедиційні нотатки / Олег Болюк // Сакральне мистецтво Бойківщини. Треті наукові читання пам'яті Михайла Драгана. — Дрогобич : Відродження, 1998. — С. 103—108.
6. Болюк О. Сакральні пам'ятки Коломийського повіту зі щоденника Францішека Стшалка / Олег Болюк // Народознавчі зошити. — 2003. — № 3—4. — С. 622—638.

7. Боньковська С. Хрещаті храми України (Питання походження і розвитку) / Софія Боньковська // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. — Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. — С. 79—224.
8. Вуйцик В. Матеріали до словника народних будівничих / Володимир Вуйцик, Василь Слободян // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. — Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. — С. 544—601.
9. Гаврилюк С.В. З історії церков Тисмениці / Степан Гаврилюк. — Івано-Франківськ : Бібліотечка газети «Вперед», 2002. — 255 с.
10. Диба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби / Юрій Диба // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. — Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. — С. 248—274.
11. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм : в двох частинах / Михайло Драган ; передм. В.С. Александрович; прим. В.С. Александрович, В.М. Слободян ; преді.-геогр. покажч., терм. словник В.М. Слободян ; упоряд. О.О. Савчук. — Харків : Видавець Савчук О.О., 2014. — 447 с.
12. Лукомський Ю. Воскресенська церква XII—XIII століть у Крилосі / Юрій Лукомський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. — Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. — С. 274—297.
13. Могитич І. Обґрунтування зонального поділу народного будівництва Івано-Франківської області / Іван Могитич // Вісник Укрзахідпроектреставрація. — Ч. 6. — Львів, 1997. — С. 3—14.
14. Могитич І. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII—XIV ст. / Іван Могитич // Вісник Укрзахідпроектреставрація. — 1997. — Ч. 8. — С. 3—20.
15. Сулик Р. Дерев'яне будівництво на Україні / Роман Сулик // Вісник Укрзахідпроектреставрація. — Ч. 4. — Львів, 1996. — С. 30—36.
16. Тарас Я.М. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект / Ярослав Миколайович Тарас. — Львів : ІН НАНУ, 2007. — 640 с.
17. Тарас Я.М. Українська сакральна дерев'яна архітектура словник-довідник / Ярослав Миколайович Тарас. — Львів : ІН НАНУ, 2006. — 584 с.
18. Типчак В. Мистецькі традиції і новаторство у творчості Василя Турчиняка 1900—1939 років : дис... канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Типчак Вікторія Мирославівна ; Львівська академія мистецтв. — Львів, 2002. — 154 арк. : іл. + дод.
19. Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломиї / Маркелій Туркавський ; перекл. з польської А.Б. Ємчук ; вст. ст. кандидата філол. наук М.М. Васильчука. — Коломия : Народний дім, 2004. — 40 с.
20. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. — Львів, 1899. — Ч. I, 2. — Снятин : ПрутПринт, 1997. — 351 с. — (Репринтне видання).
21. Щербаківський В. Українське мистецтво. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві / Вадим Щербаківський. — Львів ; Київ, 1913. — 86 с.
22. Gloger Z. Dudownictwo drewnie i wyroby z drzewa w dawnej Polsce / Zygmund Gloger. — Warszawa, 1907. — № 1. — 192 s.
23. Mokłowski T. Skit w Maniawie na podstawie badań dokonanych latem w roku 1911 opisał Tadeusz Mokłowski (z planem sytuacyjnym, 8 zdjęciami fotograficznymi i 1 rysunkiem / Mokłowski T. // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce. — Т. IX. — Zeszyt III i IV. — Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, MCMXIV. — S. 434—448.
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. Bolesława Chlebowskiego, Władysława Walewskeigo. — Т. VIII. — Warszawa : Nakładem Władysława Walewskeigo, 1887. — 960 s.
25. <http://lisrub.com.ua>.
26. <http://ua.derevobud.com.ua>.
27. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%B2>.

Oleh Boliuk

ARCHITECTURAL DECORATION OF POKUTTIA'S WOODEN CHURCHES

Wooden sacral architecture of ethnographic Pokuttia analyzed on the basis of the expedition data, collected by the author. The attention is paid to the joisting endings decoration with profiles and carving, portals, windows framing, upper parts of temple in the interior. Artistic design of arch-cuts, parapets and choir loft pillars in buildings interior is considered.

Keywords: profile, carving, décor, art, church, Pokuttia, Ukraine.

Олег Болюк

АРХИТЕКТУРНИЙ ДЕКОР ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКВЕЙ ПОКУТТЯ

На основаниі зібраних автором експедиційних матеріалів аналізується дерев'яна церковна архітектура етнографічного Покуття. Обрачається увага на декорирование профилями и резьбой окончатий срубов, порталов, оконного обрамления, вершини храма в екстер'єре. Рассмотрено художественное оформление арок-вырезов, парапета и опор хора в интерьере зданий.

Ключевые слова: профиль, резьба, искусство, церковь, Покутье, Украина.